

A PETŐFI KÖR FILOZÓFUS-VITÁJA

LENDVAI L. FERENC

Amint a földolgozásokból ismeretes, a Petőfi Kör története 1954-ben kezdődött, amikor is a Nemzeti Múzeum néhány fiatal munkatársa vitakört szervezett, s ennek vezetésére a költő Lakatos Istvánt kérte föl. Ennek a kis hatókörű szerveződésnek akkor még Bessenyei Kör volt a neve. Az általános, ám tétova reformtörekvések jegyében azután 1955. március 25-én a DISz (Dolgozó Ifjúság Szövetsége, a Párt akkori ifjúsági szatellit-szervezete) budapesti bizottsága, egyelőre Lakatos bevonásával, létrehozta a Petőfi Kört, amelynek titkára Tánczos Gábor lett. Tánczos a korábbi demokratikus ifjúsági szervezetből, a még 1944-45-ben megszervezett, ám 1948-ban főszármolt MADISz-ból (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség) jött, s résztvett az ún. népi kollégiumok talán legfontosabb szerveződésében, a Györffy-kollégiumban is, azonban a negyvenes-ötvenes évek fordulóján háttérbeszorították. Az újonnan alakult kör az év folyamán néhány kisebb, jelentéktelen rendezvényt szervezett. A hatékonyabb működés érdekében 1956 elején titkárságot hoztak létre: ennek tagjai Tánczos Gábor mellett Hegedűs B. András, Nagy Balázs és Pécsi Kálmán voltak; Lakatos István kimaradt belőle.

A kör sikeres működését az új vezetőség mellett legalább annyira az új társadalmi és politikai helyzet segítette, ti. az országban az SzKP XX., „desztalinizáló” kongresszusa nyomán egyre inkább radikalizálódó reformhangulat. Aligha véletlen, hogy a kör első nagyobb vitáját a közgazdasági helyzetről és annak megreformálásáról rendezték 1956. március 28-án, illetve ennek folytatásaként május 9-én; Szabó Kálmán, Nagy Tamás és Donáth Ferenc vezetésével, a TTIT (Természet- és Társadalomtudományi Ismeretterjesztő Társulat) Kossuth Klubjában. A vita második fordulóján már többszáz résztvevő jelent meg. Ezt követően, május 30-án került sor egy szellemileg legalább annyira égető témakörben a történész-vitára; Györffy Sándor, Mód Aladár, Zsigmond László és Kosáry Domokos vezetésével ill. részvételével. Az alábbiakban tárgyalandó filozófus-vitát június 14-én rendezték, nem sokkal később következett az igen nagy visszhangot kiváltó sajtó-vita, október 23-ának estéjén pedig még elkezdődött, de persze félbeszakadt egy orvos-vita, s természetszerűleg elmaradt a másnapra tervezett vita is „a művészet nemzeti jellege” tárgyában (ennek előadója a Lukács-tanítvány Mészáros István lett volna). A későbbiekben, november 3-án még tervek születtek a kör koalíciós alapon történő újjászervezésére, ebből azonban természetesen semmi nem lett, s a kör tevékenysége a továbbiakban magától megszűnt.

A Petőfi Körnek szabályozott tagsága nem volt. Az utólagos kutatások a szereplők közül 270-et azonosítottak. Ezek átlagéletkora 36 év volt, tehát a körben

jellemzően a fiatalabb korosztályhoz tartozók (fiatal értelmiségiek) vettek aktívan részt. Ugyancsak jellemző, hogy legalább 80 %-uk párttag volt, vagyis a későbbi terminológiával „reformkommunista” (A résztvevők csaknem egyharmada jött az illegális időkből, körülbelül egynegyede a Nékoszból.) Tánczos Gábor, habár közvetlen kapcsolata Nagy Imrével nem volt, tudatosan igyekezett a kör tevékenységét Nagy reformprogramjának szolgálatába állítani. Litván György visszaemlékezése szerint október 30-án, Heller Ágnes és Hermann István közvetítésével, Lukács Györgyön keresztül javaslatot juttattak el Nagy Imréhez: eszerint egy új szocialista pártot kellene alapítani valamint egy a Petőfi Körhöz hasonló ifjúsági szervezetet. Nagy Imrétől azt a választ kapták, hogy egy ilyen párt szervezése éppen folyamatban van: ez nyilvánvalóan az *eredeti* (november 4-e előtti), ekkor még Kádár János által is demokratikusnak elgondolt MSzMP lett volna. Pataki Ferenc visszaemlékezése szerint a Petőfi Kör jelentősége alapvetően kritikai tevékenységében volt, egy pozitív programról csak kevéssé átgondolt terveik voltak: ez talán hasonló lett volna az 1968-as „prágai tavasz” programjához, akkori konkrét mintájául pedig valószínűleg a jugoszláv öngazgatás elvei szolgálhattak volna. A Petőfi Kör említett 270 szereplőjének későbbi sorsát illetően az MSzMP tagjai lettek közülük 103-an, viszont nagyjából egyharmaduk osztályrésze (hosszabb-rövidebb időre) a börtön vagy az internálás lett, így Lakatos Istváné és Tánczos Gáboré is.

A filozófus-vita előkészítésével a Petőfi Kör vezetőségében Bohó Róbert, Hegedűs B. András, Pataki Ferenc és Tánczos Gábor (maga is filozófiai oktató, egyideig az ELTE tanársegédje) foglalkozott. Az előkészítő munka során Bohó Róbert tárgyalt Lukács Györggyel és tanítványával, Heller Ágnessal. A hivatalos meghívó szerint vitavezetőknek Lukács György akadémikus, továbbá Balogh Elemér, az MDP Pártfőiskola tanszékvezetője és Szigeti József kandidátus (akkor még Lukács-tanítvány) voltak fölkérve. A jegyzőkönyv az ülés elnökeként Tánczos Gábort nevezi meg, s ő ezt a funkciót a vita során csakugyan be is töltötte. Mivel a vitán már annak kezdetekor ezres tömeg jelent meg, ezért a szűknek bizonyuló Kossuth Klubból a résztvevők átvonultak a Közgazdasági Egyetemre.

Valamiféle kifejezett vitaindító az ülésen nem hangzott el. A vitavezetőként megjelölt három személy közül Lukács György a főlshólalók sorrendjében csak tizedikként, Balogh Elemér harmadikként kapott szót, ám ők ketten végül (előbb Balogh, azután Lukács) rövid zárszót mondtak; viszont Szigeti József valójában egyszerűen csak az egyik hozzászóló volt. A főlshólalók sorrendje egyébként: Gondí József, a Lenin Intézet továbbképzős hallgatója; Varga Mihály, a Lenin Intézet aspiránsa; Balogh Elemér; Havas Ernő kandidátus; Hermann István kandidátus; Kádár Iván, közgazdász kandidátus; Jánossy Lajos akadémikus (világhírű fizikus, melleleg Lukács György nevelt fia); Szigeti József; Novák Zoltán, a Lenin Intézet hallgatója; Lukács György; Mészáros István kandidátus; Selmeczi József aspiráns; Kiss Arthur, a Pártfőiskola tanára; Heller Ágnes

kandidátus. Ehhez a névsorhoz két megjegyzés: (1) Ebben az időben Magyarországon filozófiai tanulmányokat csak a Lenin Intézetben lehetett folytatni, mert az egyetemen a filozófia szakos oktatást megszüntették. (2) A nemsokkal korábban bevezetett kandidátusi fokozat azidőtájt magas tudományos rangnak számított.

A fölszólalásokban kezdettől fogva kirajzolódott két markáns álláspont. Az egyiket Balogh Elemér képviselte a legkarakterisztikusabban, a másikat Lukács György. Mindkét álláspontban egyetértés volt abban az alapkérdésben, hogy a magyar filozófiai életben addig fennállt viszonyokat el kell utasítani; az egyébként nagyonis lényegi különbség az elutasítás *mikéntjében* jelentkezett.

Mindjárt az első hozzászóló, Gondi József leszögezte, hogy a továbbiakban „a filozófiaszakos tanárok képzése ilyen formában és ilyen keretek között nem oldható meg”; és ezzel kapcsolatban nem csupán az említett formális keretekre illetve hiányukra utalt, hanem olyan tartalmi kérdésekre is, mint az előadások és konferenciák nem kielégítő színvonala, a filozófiatörténeti oktatás háttérbeszorítása, a „mai burzsoá” (értsd: kortárs nyugati) filozófia ismertetésének és elemzésének hiánya, általában a filozófia területén az alapos érvelés és vitatkozás nagyobb lehetőségének megadása. Havas Ernő szerint is „képtelenség, az öt világrészen egyedülálló jelenség, hogy van egy bölcsészkarunk, de ott nem folyik filozófiai oktatás” Varga Mihály azonban jóval keményebben fogalmazott, mondván: „Népi demokráciánkra nézve szégyen, hogy a Lukács elvtárs által vezetett filozófiai szakoktatást illetékes szerveink annakidején megszüntették...” Hogy a budapesti egyetemen újra kell indítani a filozófia szakos képzést, azt Balogh Elemér és a hozzá hasonló álláspontot elfoglalók sem vitatták, sőt azt sem, hogy ebben vezető szerepet kell kapnia Lukács Györgynek és – a vele azonos álláspontot vallóként föltételezett – Fogarasi Bélának.

Lukács György személye óhatatlanul a vita középpontjába került: hiszen mindazon torzulások végső betetőzését, amelyek a magyar filozófiai életet akkor jellemezték, éppen a korábbi ún. Lukács-vita (valójában Lukács-ellenes kampány) jelentette. Természetesen a magyar filozófiai élet normalitása már korábban megszűnt a „polgári” filozófusoknak (mint Kornis Gyula vagy Prohászka Lajos) a tudományos közéletből való kirekesztésével, a Lukács elleni hadjárat azonban azt jelezte, hogy immár *minden* szellemi szabadság megszűnik, a marxista filozófusoké is. Ezért Hermann István joggal utalt rá, hogy a Lukács-vita „a Rajk-perrel párhuzamosan és azt kiegészítve” folyt le; ami mellé Mészáros István az időben valamivel később lezajlott Déry-vitát is jogosan odahelyezte – hiszen ott is arról volt szó, hogy még a kommunista elkötelezettségű íróknak sincs többé szabadsága. Mészáros mondotta el a vita során, hogy amikor az egyetemre kerülve Lukácsot választotta mesterének, megpróbálták erről lebeszélni, méghozzá meglehetősen fenyegetően, mondván: „egy fiatal, tapasztalatlan munkáskádernek nem szabad ilyen zűrzavaros polgári [!] ideológus befolyása alá kerülni”. (Nem

csoda, teszi hozzá, hogy „olyan egyetemi ifjúság alakult ki ez alatt az időszak alatt, amely sok esetben a keserűség dolgában messzebbre jutott el az idősebb nemzedék egyes tagjainál is”. Heller Ágnes említette meg azt az elképesztő esetet, hogy „1954-ben az Eötvös Loránd egyetemen egyik marxista tanszékvezetőhelyettes nyilvános előadásán elhangzott, hogy Lukács elvtárs egy Nyugatra kacsintgató kispolgár” Mindebben természetesen megvolt a vitában résztvevő Lenin-intézeti és pártfőiskolai korifeusok felelőssége is. Ők most kettős módon érveltek hozzászólásuk során. Egyrészt elismerték ezt a felelősséget, és még az is lehetséges, hogy valamennyire őszintén önkritikát, sőt helyenként eltúlzott önkritikát gyakoroltak miatta. Másrészt viszont nemcsak mentegezni igyekeztek személyes magatartásukat, de korábbi elvi pozícióikat is makacsul igyekeztek fönntartani.

Balogh Elemér egyfelől elismerte: „[E]ngem igenis nem igazolt, hanem [...] számos kérdésben megdöbbenett és elmarasztalt a XX. kongresszus. [...] [A] magyar filozófiai fronton én követtem el a legnagyobb hibákat...” Sőt kijelentette, hogy ha Rudas László (Lukács korábbi fővádolója) élne, ő is bizonyára eljutna erre az álláspontra, s hogy Révai Józsefnek is el kellene ide jutnia (ami annak persze esze ágában sem volt). Ugyanakkor azzal a döbbenetes érveléssel igyekezett magát menteni, hogy hibáit úgymond pártfegyelemből követte el: „[H]a Heller Ágnes vagy Mészáros elvtárs nem ért valamivel egyet, akkor legfeljebb nem ír róla, de mi, pártfőiskolai tanárok kötelesek vagyunk elvileg igazolni a pártfőiskolán és másutt is az ideológiai munkáról szóló párthatározatokat mindaddig, míg a párthatározatot végre nem hajtották vagy vissza nem vonták.” Ennek kapcsán ugyan föltette, de nem merte megválaszolni a kérdést: [M]ire nevel párttagokat lelkiismereti vonatkozásban az, ha sorozatosan olyan párthatározatokat kell végrehajtani, [...] amelyekkel nem értenek egyet?” Önkritikája ellenértékeként viszont annak mintegy kötelező akceptálását követelte a másik oldaltól: „[O]lyan hangot ütnek meg, amely nem alkalmas arra, hogy azok az elvtársak, akik a hibákat elkövették, beismerjék azokat. [...] A vitatkozóval sértő, bántó, gunyoros hangnemben vitatkoznak. [...] Különösen Heller Ágnes és Mészáros elvtársaknál nagyon kirívó ez a durvaság. [...] Nem tudom elfogadni az 'enciklopedikus tudatlanság' [Lukácsnak tulajdonított] kifejezést, a leghatározottabban és ismételten vissza kell utasítani azt a széltében terjesztett vádat, amely szerint a pártoktatók általában ostobák és tehetségtelenek.” Sőt, támadólag is föllépett: „A személyi kultusz másik része Lukács elvtárs és Fogarasi elvtárs, másrészt tanítványai között áll fenn. [...] 'Az ész trónfosztása'-nak ankétja [...] a személyi kultusz, az elvtelenség és a bírálat elfojtásának minden ismervét” magán viselte szerinte. Egyenesen azt állította, hogy „Lukács elvtárs tekintélyét kihasználják arra, hogy mögéje húzódva hibákat kövessenek el”, s ezzel kapcsolatban az Akadémiára utalt, ahol egyesek úgymond Lukács mögé bújva zsarnokoskodnak, s méltatlanul bánnak olyan jeles régi értelmiségiekkel, mint Alexits György, Mátrai László, vagy Szabó Árpád –

akik azonban ebből a védelemből aligha kértek volna... Mindezzel alkalmasint alátámasztani és nyomatékosítani kívánta, hogy éppen bizonyos elvi kérdésekben viszont fönntartsa korábbi álláspontját: „[A] hegeli filozófiának két oldala van. A két oldal közül a pozitívra kell tenni a hangsúlyt, de a negatívról sem szabad megfélekezni. Lukács elvtárs értékelését erről 'Az ész trónfosztása'-ban továbbra is egyoldalúnak tartom.”

A vita eredményeként Balogh mindezt megerősítette a zárszavában is. Ebben kinyilvánította, hogy minden személyi konzekvenciát a maga részéről hajlandó elfogadni, s a XX. kongresszus téziseit hajlandó a maga részéről egy olyan „filozófiai egységfrontban” megvalósítani, amelyben a vezető szerep a (győztes) másik oldalé – tartalmi kérdésekről azonban ekkor már végképp nem beszélt.

Hasonló taktikát alkalmazott, bár jóval szofisztikáltabban, Havas Ernő is, aki ügyetlen elvtársát előzőleg „Hagyd már abba, Balogh elvtárs!” közbeszólásokkal igyekezett sikertelenül – leinteni. Sőt még azt a kijelentést is megkockáztatta, hogy „[h]a valaki 'Az ész trónfosztása'-t akarja elolvasni, ne beszéljen mindjárt arisztokratizmusról, ha egy-egy mondatot vagy szakaszt csak a második olvasásra ért meg” A Fogarasi–Lukács-kör által szerkesztett ún. *Filozófiai Évkönyv* kritikájában elfoglalt korábbi álláspontján azonban nem látott semmi revideálni valót.

Kiss Arthur, hasonlóképpen, úgyszintén azért gyakorolt önkritikát, mert egy cikkben, amelynek ő is egyik szerzője volt, alaptalanul és előítéletesen bírálta Lukácsot, amiért úgymond „objektivista módon tárgyalja a dolgokat”

Ezzel szemben a másik oldal, bár szintén súlyt helyezett a Lukács-ügyre, mégis részben abból kiindulva is az elvi kérdéseket helyezte előtérbe. Így mindjárt Varga Mihály azt emelte ki, hogy a marxista filozófia Lenin halála után válságba került és egyhelyben topog, s ezért kivételes jelentőségű Lukács György életműve, mint az alkotó marxizmus megnyilvánulása. A napi politikai szükségleteknek alávetett marxizmus, ahol ugyanis „mindig azt veszik elő a marxizmusból, amire pillanatnyilag nekik szükségük van”, nyilván nem ilyen. (Érdekes módon Balogh Elemér mondta el, mi is a neve az ilyen eljárásnak a pártzsargonban: „konjunkturcsina”.) Hogy miért kellett Lukácsot kiszorítani az ideológiai életből, azt a hozzászóló egy fontos összefüggéssel világította meg: „Amíg lehetett, amíg ez összefért a tudományos lelkiismeretességgel, Lukács elvtárs szívesen nyújtott értékes elméleti és módszertani segítséget népi demokráciánk problémáinak elemzéséhez... 1947-es milánói előadásában rendkívül komolyan, filozófiai síkon vetette fel például a törvényesség kérdését az új demokráciák létrejöttével kapcsolatban.”

Szigeti József a Lukács-bírálatok sorozatának elvi háttérét világította meg, már az ún. „Blum-tézisek”-től kezdődően. Eszerint a vád Lukács ellen visszatérő módon az volt, hogy úgymond „mitologizálta azokat az átmeneti formákat,

amelyek a proletárdiktatúra felé vezető úton létrejöttek, mitologizálta a népi demokratikus fejlődés első szakaszát” Mai szemmel nézve ezt leginkább úgy érthetjük, hogy Lukács szocializmust akart ugyan, de nem egy gleichschaltolt-totalitárius formában: így mindenképpen szeretett volna annyit megőrizni például a „polgári” (klasszikus) kultúrából, amennyit csak lehetséges. Erre utalt „a hegyi nyulacska és a síkság elefántja” ismert példájával is, ami szintén az egyik vádpont volt ellene. Szigeti *ekkori* álláspontja szerint viszont éppen ezért: „A Lukács elvtárs életművéhez való pozitív állásfoglalás döntő kérdése a mi filozófiai és általában ideológiai továbbfejlődésünknek.”

Hermann István szintén a személyi kérdések mögött meghúzódó elvi kérdésekre világított rá: „Vannak elvtársak, akik azt mondják, hogy közvetíteni kell a két tábor között. Ez a közvetítés így véleményem szerint nevetséges, mert elvi szempontból nem lehet közvetíteni az igazság és a megtévesztés között. [...] Nem személyekről van szó, hanem aki helyes elveket vall, az fogja tovább vinni a filozófiai munkát.” Heller Ágnes a dolgot a következőképpen konkretizálta: „[A] mi vitáink természetesen nem személyi viták voltak, nem Lukács elvtárs megbecsülésének a kérdésén múlt a dolog, hanem azokon az elveken, amelyek a marxista filozófia tudományos elvei voltak.” A körükben jelentkező állítólagos személyi kultuszra, ami ellen korábbi megjegyzések és közbeszólások szerint már a hivatali hatalommal nem rendelkező Marx is harcolt, így reagált: „Marx is tiltakozott a személyi kultusz ellen, de kérdem azt az elvtársat, Marx az ellen is tiltakozott-e, hogy *A tőkében* kifejtett igazságokat helyesnek találják?”

Mészáros István általánosabb összefüggésbe helyezte a dolgokat, amikor a Párt kultúrpolitikájának alakulását a következőképpen szakaszolta: 1945-48 a fõlszabadulást követõ népi-demokratikus fejlõdés; 1949-51 a Kominform határozatát követõ sztalinista fordulat; 1952-53 – a célkitûzések, így az öt éves terv voluntarista fõlsrófólása; és végül az 1953 júniusi új kormányprogram és az azóta eltelt idõ. Ennek az adott jelennek a központi fõladatát így fogalmazta meg: „A párt álláspontját, különösen mûvészeti, filozófiai kérdésekben nem lehet egy ember álláspontjával azonosítani. A párt álláspontját nekünk kell kialakítani, mi vagyunk a párt; kötelességünk, hogy eszmei vitákban alakítsuk ki a párt álláspontját, mind a kultúrpolitikai kérdésekben, mind pedig a fontos elméleti kérdésekben.”

Lukács György ugyanígy összekötötte a marxista filozófia megújításának (késõbbi szóhasználatával: „reneszánszának”) igényét a demokratizálódási folyamattal. Mint mondotta: „[M]i tényleg a sztalinizmus egyik élenjáró országa voltunk; [...] büszkéek is voltak rá. Ezt ma természetesen el kell felejteni, és az ellenség hangja szól abból, aki netalán találna egy ilyen idézetet. [...] [A] XX. kongresszus a sztalinizmus helyébe a lenini módszert tette, de a lenini *módszert* kell a helyébe tenni.” Mert a harc természetesen még nem dõlt el ennek a vitának az idõpontjában: a magyar sztalinista vezetõk egyelőre még hatalmon voltak és ragaszkodtak is ehhez a hatalomhoz, s e törekvésükben nyilvánvalóan külsõ erõket

is maguk mögött tudhattak. Lukács világtörténelmi összefüggésbe igyekezett helyezni a problémát: „[H]a [...] gyengéknek bizonyulunk, ha a másik erők, amelyek a leninizusból egy megváltozott előjelű sztalinizmust akarnak csinálni, győznek, akkor a XX. kongresszus éppen úgy megfeneklik, mint ahogyan a harmincas években a Komintern VII. kongresszusának gyönyörű kezdeményezései nem vezettek a világ munkásmozgalmában azokra az eredményekre, amelyeket joggal elvárt 1935-ben mindenki tőle. Remélem, hogy a XX. kongresszus nem fog ilyen csalódást okozni, hogy most csakugyan a marxizmus, a marxista munkásmozgalom új, nagy virágkorának a küszöbére léptünk.”

Saját zárszavában ő is kitért arra, hogy nem szabad megrekedni a személyes ügyek kritikájánál, hanem elvi-filozófiai előrelépésre van szükség: „A dolognak nem az a lényege, hogy eddig Lukácsot szidtuk, most Lukácsot dícsérni fogjuk, ezzel egy lépést sem megyünk előre. Rendkívül jellemző ebben a tekintetben Kiss Arthur elvtárs felszólalásában az, ahol tiszteletlenséget és nem tudom még mi mindent vetett önmaga szemére, mert a *Filozófiai Évkönyvben* az én cikkemet mint objektivizmust bírálta. A baj ott van, hogy nem kritizálta azt az objektivizmus-kategóriát, amely a dogmatizmusnak és az egész sztalin korszaknak centrális kategóriája volt.”

Lukács itt körvonalaiban ténylegesen már fölvázolta azokat a kontúrokat, amelyek részletes kibontására és ábrázolására két hét múlva (június 28-án) került sor az MDP Politikai Akadémiáján, ahol *A haladás és reakció harca a mai kultúrában* című előadásában kulturális reformprogramot fogalmazott meg. Újabb három hét múlva (július 18-21) azután fordulat következett be a pártvezetésben, s úgy látszott, megnyílik az út Nagy Imre politikai reformprogramjának megvalósításához is. Mint tudjuk, a dolgok a továbbiakban nem így alakultak. Ez azonban már egy másik történet.

Jegyzet

A Petőfi Kör vitáinak szövege megjelent: *A Petőfi Kör vitái. Hiteles jegyzőkönyvek alapján*: I. Két közgazdasági vita, II. Filozófusvita (szerk. Hegedűs B. András – Rainer M. János), Kelenföld – ELTE kiadás, Budapest 1989 (etc.). A filozófusvita anyaga: „A marxista filozófia időszerű problémái” egyébként még annakidején megjelent – egyetlenként a jegyzőkönyvek közül – a *Filozófiai Értesítő* (a TTIT Filozófiai Szakosztályának dokumentációs közlönye) hasábjain. Az 1989-es kiadványok I. kötetének bevezetőjét Hegedűs B. András, a II. kötetét Bohó Róbert írta; előadásomban mindkét szövegre támaszkodtam. Litván György és Pataki Ferenc hivatkozott visszaemlékezése megjelent: *Népszabadság* 2006. szeptember 23.